

De wolvenjacht in de Heerlijkheid tussen 1600 en 1780

door Jan van Helvoirt

Jan van Gils uit Beek schoot zijn eerste 'betaalde wolf' in het jaar 1761 en hij beurde op 8 januari 1762 voor zijn totale jachtpartij 9-14-0 gulden.¹ Hij kon daar toen een hoogkar of *een beslage eertkar* voor aanschaffen. Voor zijn vrouw kon hij zelfs *een glasekast* of *een mooi clocxken* kopen. De vroegst bekende Bekenaar die een geschoten wolf ten raadhuize wist te brengen was Laureys Marten Ancems.² Hij woonde op 'de Kleine Hoef' en doodde de wolf op Gorp op 1 augustus 1724 tussen vier en vijf uur. In het Resolutieboek van Hilvarenbeek nr. 94 (f 121) lezen we dat *dagelijx groote clachten onder de naburen worden gehoord vande wolven die hier en elders grote schade met het doot bijten ende beruyen van schapen aende ingesetenen coomen te doen.*

In Diessen mocht Jan van Roy het spits afbijten, door op 12 november 1715 een kwartier voor zonsongang op de Haghorst in de wei van zijn baas Anthony Joost Schellekens een wolf met een gaffel dood te steken. Dat durfde hij trouwens pas nadat het dier door een schot gekwetst was.³ Ruim twee eeuwen geleden, om precies te zijn in 1780, schoot Jan van Gils de laatste grijze Isegrim op Beeks grondgebied dood en beurde onder andere hiervoor f 14-10-0. De oudste vermelding van een wolf in Beek dateert van 1600. Toen verkocht Aert vander Langreijt, hij woonde met Elijsabeth Sijmons Moonen d' oudste onder de Veldhoven *inde Koeijstrate*, voor veertien stuiver *een scapen vel dat een wolff had doot gebeten.*

Vergoeding door Beekse regeerders

Behalve landbouwhuisdieren, op 14 juni 1706 zag Lambert Peters in Gassel *een wolf mit een gans loopende in den bos*, bestond de prooi van de wolf uiteraard uit nu verdwenen kleine dieren, zoals: otters, bevers, grondeekhoorns, lemmingen, kemphanen en korhoenders.

Laureys Marten Ancems van 'de Kleine Hoef' op Gorp schoot op 1 september 1724 zijn wolf

¹ O.A.A. Hilvarenbeek, nr. 100 f 8; 8 januari 1762

² O.A.A. Hilvarenbeek, nr. 97 f 85; 15 september 1724

³ Rechterlijk Archief Hilvarenbeek R 208, f 372. 13-11- 1715

Maar dat is niet hun schuld! Al op 25 november 1686 werd in de vergadering van de Beekse regeerders vastgelegd en bepaald *dat oversulckx alle die geene die welke eenen wolff binnen Hilvarenbeek en Diessen zullen coomen te schieten een geldelijke vergoeding zullen krijgen.*⁴ Voor elke wolf die geschoten werd zou blijkens de Hilvarenbeekse resolutie van 1686, een premie van acht gulden genoten worden ... *die promptelijk zal worden betaald.* De wolf moest hier wel in zijn geheel getoond worden: met huid en haar, van top tot teen.⁵ Ook moesten er twee getuigen opdagen die de betreffende wolf nog levendig hadden gezien.

Voorschriften voor het uitroeien van wolven werden al lang geleden uitgevaardigd. In Den Bosch beschikten de poorters al in 1370 over het recht waarin geregeld was dat *sij mogen jagen mit honden en vangen alle Brabant dore hasen, conijnen, vossen, wolven utgenomen in bossen en in warande, die sy ongemoot laeten moeten.* Alleen mocht boete geheven worden over de ongeknupte honden die in het veld bevonden werden.⁶

Dat de wolven zich vroeger dicht bij de steden waagden blijkt wel uit de stadsrekeningen van Deventer uit 1380: *item bi den hierders vor enen vaer den die wulf hadde ghebeten dien sie van onsse stadt kosten drie libra (pond) en zeven stuivers.* Twee jaar later hadden de wolven het weer gemunt op 'die afgekalfde lege koeien': *varen dien die wolve ghebeten hadden.*⁷ En in 1464 werd in het Brabantse jachtrecht opgenomen dat aan een herder werd toegestaan dat hij *dyen hont mach laeten loepen naer enen wolf sonder gecalengiert te sijne.* In een borgemeestersrekening van Reusel van 1656 vinden we reeds een wolven-vermelding! De kuiper van Reusel beurde twaalf stuivers voor bodeloon, *vanden wolff te jaegen.*⁸ Mogelijk was het een beloning vanwege het optrommelen van mensen voor een gezamenlijke klopjacht.

Bijna een eeuw later vond Jan Reyniers uit Reusel in 1749 een compleet nest: *en heeft daer gevonden drie jonge wolven, die met alle cragt vervolgt en eyndelijk met een schup dootgeslagen.* Dat was beuren! Enkele jaren eerder, het was juni 1742, wist Reuselnaar Adriaan Dickens daarentegen bij de Langengracht onder Postel zeven jonge wolven te vangen. Groot was zijn teleurstelling toen hij vernam dat hij niets beurde, omdat de wolven niet in Reusel maar *op den Postelsen grondt gevangen waren!*

Grootscheepse klopjachten in onze regio

Wolven werden gevangen via valstrikken, valkuilen en klemmen. In 1612 werd er een ordonnantie uitgevaardigd dat elk dorp een wolfsjager moest aanstellen: *elck dorp sal oock ghehouden wesen te versiene van eenen Wolfsjagher.* Ook moest men wolfsnetten laten maken. Zodoende werden de wolven in lange netten gejaagd door vele drijvers, die de verstrikte dieren dood knuppelden. Toen de Prins van Oranje op 9 september 1614 Turnhout bezocht liet hij *eenige wolfsnetten* halen om ze in de buurt van Postel op te stellen.⁹ Bij de klopjacht van 1630 in het Grootbos van Postel stelde men vraagtekens en het dreigde zelfs zijn doel voorbij te schieten! Deze klopjacht zou namelijk georganiseerd zijn *nyet soo seer om den wolf te vanghen dan wel om naer eygen appeteyt het cloester uyt te rooven!*

Vaak waren de reeds genoemde wolven-jachten langdurig en grootscheeps. In het nabij gelegen Arendonk werd de toestand voor de boeren bijna onhoudbaar. De hoofdschout van Turnhout kondigde in 1742 een grote klopjacht aan middels een bevelbrief: *alsoo de wolven sedert weijnige weken seer vele schaede ende ravagie hebben gedaen onder de schaepen, in de omliggende dorpen ende principalijck in het dorp Arendonck en dat men te beduchten is dat sij*

⁴ O.A.A. Hilvarenbeek, nr. 94 f 121; 25 november 1686

⁵ De Navorscher, deel 10; 1860, pag. 226

⁶ Heerlijheidsarchief Hilvarenbeek. 23 juni 1663

⁷ De Navorscher, deel 10; 1860, pag. 135

⁸ Hagen, J.W. "Tussen Lensheuvel en Weijereind", in: *De Scheeper*, nr. 32 pag. 30. Reusel

⁹ Roymans, F. Kempische verhalen. Bladel, 1997. pag. 23

*nog meerdere schade sullen doen in den Winter bij aldie daerinne niet voorsien en wort.*¹⁰

Op 17 oktober 1742 vond rondom Postel ook een zeer grote klopjacht plaats. Uit zestien dorpen, in een kring rondom het grote Postels Bos, werden ingezetenen opgeroepen. In het noorden die van Poppel, Weelde en Ravels en aan de oostkant mannen van Hooge Mierde, Reuzel, Bladel, Eersel, Bergeyk en Luiksgestel. Uit het westen zouden die van Lommel en Retie die van Turnhout, Oud-Turnhout, Korsendonk en Schoonbroek elkaar richting Postel ontmoeten.¹¹

Rond het middaguur zouden alle deelnemers *voorsien van snaphaan en poeder en lood* in voldoende mate het grote Postels Bos optrekkend door bossen, velden, moeren en heidevelden omsingeld hebben. De mannen van Postel moesten op woensdag morgen om 6 uur vertrekken ... *ende in geval dat het te laet worde om thuys te comen, sullen hetselve moghen doen, maer degheene die savons thuys comen sullen al soveel hebben als die overgebleven hebben.* Over de uitslag van deze jachtpartij werd niets bekend gemaakt. Wel werden altijd werden na afloop tonnen bier geschonken.

Men spande grote netten om de wolf te kunnen vangen

Andere methoden om wolven te vangen

Peter Reynders beurde in 1704 f 3,10 voor een nieuwe bijl, om *op de wolfsjagt te gebruyken*. Soms werd er lokaas gebruikt, waarna men de wolven ging zitten opwachten. Maar dat schoot niet echt op! Dat gold niet voor Cornelis Maas uit Hilvarenbeek. Op 14 juli 1753 verliet hij zijn woning *op de Drie Huijsen* om op wolvenjacht te gaan. Hij had horen zeggen dat verschillende wolven veel schade zouden aanrichten en hij had dicht bij zijn huis ook twee wolven gezien. Nadat hij met zijn burens Aert Maas en Jan Delien de hele dag vruchteloos had gespeurd, klom hij

¹⁰ Coveliers, Lod. Arendonk, een geschiedkundige beschrijving. Arendonk, 1937. pag. 87

¹¹ Coveliers, pag. 87

's avonds in de Goiren in een boom en omstreeks 11 uur had hij een wolf zien komen. Nadat hij de moederwolf eerst met zijn snaphaan zodanig in de borst verwond had dat zij ineem zeeg, gaf hij haar het genadeschot.¹² Op maandag 16 juli kon Cornelis op het gemeentehuis zijn premie ophalen.

Cornelis Mickers uit Eersel ging in 1750 wel erg groots te werk: hij gebruikte een dood paard als aas! In de avond van 17 april tegen twaalven liep de wolf in de val en werd met grote hagel afgeschoten. Een schop met een stevige eikenhouten steel was trouwens het minimale wapen van een herder die zich graag liet vergezellen van een paar flinke herdershonden! Een volwassen wolf kon immers een massa bereiken van 55 kg en een schouderhoogte van 70 cm.

Peter van Eijk uit Diessen gebruikte zijn turfschop om een wolf voor de kop te slaan tot die dood bleef liggen! Adriaan Jacobus Adriaans Otten had de magere wolf op 15 juni 1745 in de avond om zeven uur aangeschoten. Het beest kwam 'de gracht' uit en liep de hei op in de richting van Peter die met Jan Hendrick Otten turf stond te steken en het karwei afmaakte.¹³

Die Adriaan Otten had trouwens vijf jaar eerder ook al een wolf aangeschoten. En niet zo'n kleintje! Hij woog 88 pond *zijnde een rammelaer*. Het gebeurde in maart 1740 in Westelbeers en ook hier kwam de wolf af op een dood gevild paard, dat op het erf van Hendrick Liebrechts lag. Nadat Adriaan het eerste schot gelost had kon de wolf niet meer op zijn voorste poten staan. Jacobus van Laak en Hendrick Liebrechts schoten het dier dood, nadat het op zijn achterste poten rondspartelend zich in huis gesleept had!¹⁴

Cornelis Maas uit de Drie Huizen schakelde op 14 juni 1753 een wolf uit

¹² Rechterlijk Archief Hilvarenbeek R 210, f 103v

¹³ Rechterlijk Archief Hilvarenbeek R 209, 17-7-1745

¹⁴ Rechterlijk Archief Hilvarenbeek R 209, f 421. 12-3-1740

Opmars wolf sedert midden achttiende eeuw

In Westelbeers werd nog een keer een wolf gesignaleerd. Tussen de bergen bij het huis van Wilbort Liebregts. Hij sneed de wolf de pas af en schoot hem van achteren aan. Ongeveer 40 roeden verder viel het dier ter aarde: op donderdag 29 mei 1749 kreeg de reu aldus het genadeschot. Westelbeers kon weer opgelucht ademhalen! In dezelfde maand was Goirle al opgeschrikt door een moederbeest. De wolf kwam uit het Donckerbosch te Hilvarenbeek waarop Jan Jansen het dier zodanig verwondde dat het na 200 meter bleef liggen. Sjaerles der Flodaerts schoot hem vervolgens op zondag 1 mei 1749 met de snaphaan voor de kop!¹⁵

Een maand later slaagde Hendrik Schijvens er in om op de Kleine Westerwijk bij het huis van Jan Jan Otten een wolf *te Attrapheeren*. Otten kwam na het horen van het schot aangelopen en hij had de wolf ter plaatse *seer bloedende doot sien leggen, sijnde der selve noch heel warm*. Hendrik Schijvens uit het Schaapsstraatje had de wolf met zijn snaphaan van voren geschoten en *soodanigh gequetst dat den voorschreven wolf doot ter aarde is nedergevallen*.¹⁶

Overigens werd in het andere dorpje van de Heerlijkheid ook een wolf geschoten. Jan van Beek uit Riel sloeg zijn slag op 28 juni 1739: een zeer grote wolf was zijn buit toen hij uit jagen ging.¹⁷ De Rielse regenten Nicolaes Maas en Jan Goossens moesten in Beek komen getuigen. Echt spectaculair was de wolvenvangst van de gebroeders van de Corput. In 1710 werd in Gilze door hen een wolf gespiest!¹⁸

Gedurende de zeventiende en achttiende eeuw vormden de roofdieren een grote plaag in de Kempen. Op het einde van de zeventiende eeuw liep het aantal in onze streek drastisch terug, wellicht in verband met de ingestelde premies. Maar vanaf het tweede kwart van de achttiende eeuw steeg het aantal wolven weer als gevolg van de vele oorlogshandelingen. Maar vooral plunderingen, brandstichtingen, overvallen van gehele dorpen en afzonderlijke woningen teisterden de bevolking. De toename moet uiteraard ook toegeschreven worden aan een aantal strenge winters. De winter van 1708/1709 was bijvoorbeeld erg streng. Doordat het in Duitsland nog harder vroom dan in ons land kwamen de wolven naar onze streken. In het najaar van 1757 zwierven troepen van zeven of acht wolven rond en richtten onder het rundvee veel schade aan.

In de zeventiende eeuw bezat elk dorp wolvenclemmen

¹⁵ Rechterlijk Archief Hilvarenbeek nr. 210, f 13v. 1 mei 1749

¹⁶ Rechterlijk Archief Hilvarenbeek nr. 695, f 330. 12 juni 1749

¹⁷ Rechterlijk Archief Hilvarenbeek nr. 209, f 412. 29-6-1739

¹⁸ Buiks, Chr. Laatmiddeleeuws landschap en veldnamen in de Baronie van Breda. Assen, 1997. pag. 87

Dat wil niet zeggen dat de wolf een vriend was van de warmte.

Integendeel. De meeste activiteiten van wolven vinden 's nachts plaats: om de hitte van de dag te vermijden. In de hitte zoeken ze gewoon de schaduw op of graven een kuil in vochtige grond. Net als bij alle hondachtigen hijgen de wolven bij warm weer om via de uitgeademde lucht zoveel mogelijk warmte af te staan. Ook de lange, uit de bek hangende tong is een warmte regulerend orgaan, waarmee het bloed afgekoeld kan worden. Het is bekend dat dit intelligente roofdier zich niet zomaar laat vangen. Naast een scherp gezichtsvermogen hebben ze een hoog ontwikkelde reukzin; tot op drie kilometer kan een geur worden waargenomen.

Geen wolven in Esbeek maar honden

In de loop der eeuwen heb ik geen enkele vermelding van een aanwezige wolf in Esbeek gezien. Niet erg verwonderlijk gezien de geringe bossen die er vroeger in Esbeek waren, in tegenstelling tot nu. Alleen komen we in de 'Lijst van het geslacht van 1717' de vermelding tegen, dat Peter Leenderts van Loon een schaap bij de gemeente aan bracht 'dat de wolf heeft gebeten'.¹⁹ Willem Claes van den Nieuwenhuijsen vond op donderdag 19 december 1720 drie schapen dood in zijn schaapskooi op het vrijwel boomloze en heiderijke gehucht Dun. Aanvankelijk dacht men dat dit het werk van een wolf geweest zou zijn. Mathias van de Kieboom, hij woonde op het Spaaneind achter de nu dikke lindeboom, vertelde de opgetrommelde vorster Rombouts dat hij de laatste tijd 's avonds meermalen wolven had horen huilen. Deze veldagent geloofde zijn verhaal niet en nam de mededelingen van Adriaan Paulus van Roy en zijn knecht Fancois van Roij wel serieus.

Zij verklaarden dat de laatste tijd niemand langs het erf van Mathias van de Kieboom durfde vanwege zijn valse hond. Jan Hendrick Wilborts kon maar net zijn vege lijf redden door in een boom te klimmen en pas laat in de avond zijn schuilplaats te verlaten.

Nog meer getuigen, zoals Jan Casteleijns en Driek de Bresser die een oude vrouw op het nippertje wisten te redden van de verscheurende tanden van de hond, wisten vorster Rombouts te overtuigen. Hij zag dat de sporen naar het huis van Mathijs van de Kieboom leidden en die werd in de kraag gegrepen. Bovendien wist men dat *dewijle een wolfsbeet soo gelijk brand swaert werd* en dat was niet het geval.²⁰

Die Driek de Bresser was trouwens op zijn eigen vrouw niet zo zuinig! Vier jaar eerder kwam de buurman Jan Casteleijns bij president Wijhern op Groenendal klagen dat Driek zijn vrouw *met een huetuyder en daaraen eysere schakels* hevig had geslagen. Haar linker arm was *seer gezwollen* en verder werd genoteerd *dat door dit tractement het wijff sieck is en bloet braect*.

In Diessen waren sommige honden nog gevaarlijker! Op 2 januari 1771 werd gewaarschuwd: *in Diessen lopen verscheyde rasende honden los, welke verscheyde beesten en honden hebben gebeten*. Drie weken lang moest men die honden vastleggen. De vorster mocht elke loslopende hond doodschieten of doodslaan op boete van 3 gulden per hond.²¹

Op 16 februari 1805 werd de volgende publicatie uitgegeven: *In de afgelopen week een rasende hond heeft gelopen en onder dese Gemeente honden heeft gebeten, en het dierhalve te duchten zij, dat er meer honden rasend worden, en grote gevolgen van ongelukken zouden kunnen voortspruyten indien daer niet in wordt voorsien*.²² Op 18 juli van datzelfde jaar wist het hondje van Adam Broeders vele andere honden te bijten en dit geschiedde door rasing! Daarom moesten de eerste veertien dagen alle honden vast gekettingd of opgesloten worden. De Schout en Suppoosten mochten ze anders doodslaan!

Erger was het wanneer mensen aangevallen werden. Dat gebeurde een maand later toch door het hondje van Nicolaes van de Ende dat 'rasend' geworden was! Slachtoffers, voornamelijk

¹⁹ O.A.A. 1209 Lijst van 't geslagh 1717-1718

²⁰ Rechterlijk Archief Hilvarenbeek nr. 1330 f 120v

²⁴ O.A.A. Hilvarenbeek, nr. 100 f 245

²⁵ O.A.A. Hilvarenbeek, nr. 106 f 180

kinderen, waren:

Geertrui van de Ende: 11 jaar

Vrouw Smarien: 38 jaar

Adriaen van de Gender: 11 jaar

Bernadina van de Heuvel: 14 jaar

Johannes Heuvelmans: 7 jaar

Men wilde een express laten gaan naar *de Hoge Swaluw* om drankjes te laten halen tegen de hondsdolheid. Doch besloten werd een andere richting in te slaan: men voerde met een dorpskar naar St. Huybregts Lil. Alleen Nicolaas van de Ende en vrouw Smarien bedankten voor kar en onkosten.²³

Toponiemen met 'wolf' en 'vos'

Het in zijn geheel aanbieden van de vangst bij het afhalen van de premie gold ook voor Reintje de vos. In de archieven van Hilvarenbeek worden vaak wolven en vossen tegelijkertijd vermeld. Zo beurde Jasper Bosmans op 23 maart 1765 *weegens vershot van wolven en vossen* f 14-4-0.²⁴ Peter Ketelaars kreeg op 6 mei 1766 f 10-4-0 *wegens vershot van het schieten van vossen*.²⁵ En op 3 april 1770 incasseerde Jan van Gils f 19-2-0 voor het schieten van vossen over de periode van 22 april 1769 tot 12 januari 1770.²⁶ In 1778 beurde Johan Adriaen van Mierde f 18-14-0 wegens het schieten van alleen maar vossen.²⁷ Op 24 juni 1801 besloot de vergadering van de Heerlijkheid als vanouds een premie te stellen van twaalf stuivers voor een oude vos en van zes stuivers voor een jonge vos.

In alle dorpen vinden we toponiemen waarin de elementen 'wolf' en 'vos' voorkomen. Een enkele keer ligt een persoonsnaam aan de veldnaam ten grondslag, zoals bij: Vossenbos, Vossenwei en Vosveldeke in Esbeek. In 1690 bijvoorbeeld was de vader van Jan Adriaen Voskens pachter van de hoeve *de Clapsteert*, toen in eigendom van Thomas Schilders. Verder was het eerste perceel dat aangekocht werd voor de Esbeekse kerk in 1888 in eigendom van Lambertus Vos. In Hilvarenbeek kennen we in het Loo echter nog de *Vossereyt*. In de oudere toponiemen betekent 'vos' steeds: bies, riet! Vergelijk het Zweeds *väss* (uitspraak: vos). Andere veel voorkomende vos-toponiemen zijn: *Voskuil*, *Vosdonk*, *Vosdijk*, *Vossenhol*.

Dit laatste toponiem kennen we ook op de Biest: *Vossenhool* is de oorspronkelijke naam. De betekenis is: 'laagliggend moerassig gebied waar turf werd gestoken, nu begroeid met biezen en riet'. De plaatsnaam *Vossemeer* (-meir = lage weide) spreekt overigens ook voor zich en heeft zeker niets met zwemmende vossen te maken. Vossen houden niet van zwemmen!

Het tweede element 'wolf' komt nog meer voor in toponiemen. Het betreft bijna altijd: grensnamen. In Esbeek kennen we: de *Wolvereyt* en het *Wolvestretje*. Ons naburige Poppel kent nog: *Wolfaart*, *Wolfrijt* en *Wolfskuil*, gelegen op *de herbane van Hooghe Mierde*.²⁸ Bekende toponiemen elders zijn: *Wolfsdonken*, *Wolfshool*, *Wolfsberg*, *Wolfsputten*, *Wolfsmeer*, *Wolfsvoort*, *Wolfschoot*, *Wolfseind*, *Wolfshurk*, *Wolfschot* en *Wolfswinkel*. Deze laatste naam werd ook gegeven aan een gehuchtje op de grens van Bladel, Casteren en Netersel. Uit het *Wolfsven* mochten tot slot zowel de wolven van Borkel en Schaft, Achel als Valkenswaard drinken! Het lag exact op hun grenspunt: een drielandenpunt voor de wolf? Dat moet een fabeltje zijn!

²⁶ O.A.A. Hilvarenbeek, nr. 106 f 231

²⁴ O.A.A. Hilvarenbeek, nr. 100 f 91

²⁵ O.A.A. Hilvarenbeek, nr. 100 f 110

²⁶ O.A.A. Hilvarenbeek, nr. 100 f 225v

²⁷ O.A.A. Hilvarenbeek, nr. 101 f 163

²⁸ Vermeeren, M. Poppel Toen en Nu. Poppel, 1997. deel: 4 pag. 364